

УДК 341.637:341.21(100:477):[347.951:347.61/.65].03/.04
DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v103.2024.13>

М. С. Корнієнко

МІЖНАРОДНІ БАГАТОСТОРОННІ ДОГОВОРИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СІМЕЙНИХ СПОРАХ

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України в європейський політичний, економічний та правовий простір особливої актуальності набули питання міжнародної співпраці держав. Одним із напрямків такої співпраці є взаємне визнання та виконання судових рішень, ухвалених, в тому числі, в сімейних спорах. Дане питання стало ще більш гострим після початку на території України широкомасштабної війни, яка змусила багатьох українців шукати прихистку поза межами Батьківщини. Як наслідок, маємо ситуацію, за якої українські сім'ї, здебільшого – сім'ї з дітьми, вже понад два роки живуть у різних країнах Європи і світу. За таких обставин питання визнання та виконання іноземних судових рішень у сімейних справах набуло і продовжує набувати особливої актуальності.

В рамках даної статті розглянемо джерела правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, що ухвалюються у сімейних спорах. Оскільки система таких джерел є доволі розгалуженою, зосередимо нашу увагу на міжнародних багатосторонніх договорах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання джерел міжнародного цивільного процесу досліджували такі науковці, як Г.В. Галущенко, Є.В. Гусєв, О.Г. Дріжчана, О.І. Євтушенко, які основний акцент у своїх працях робили на аналізі міжнародних договорів про правову допомогу, укладених ще під час існування Радянського Союзу. Г.А. Цірат здійснив багатоаспектне дослідження двосторонніх договорів України про правову допомогу у цивільних справах, а також положень Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року (Мінська конвенція), з якої станом на день підготовки даної статті Україна вийшла¹.

Джерела міжнародного приватного права, в тому числі, міжнародного сімейного права, та їхні особливості досліджує український вчений В.Я. Калакура. Дослідження Ю.В. Черняк присвячені джерелам міжнародного сімейного права, зокрема, проблемам застосування конвенцій, підготовлених під егідою Гаазької Конференції з міжнародного приватного права, регламентів і директив Європейського Союзу, договорів України про правову допомогу у сімейних справах.

¹ Україна вийшла з Мінської конвенції на підставі Закону України від 01 грудня 2023 року № 2783-IX «Про вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року»

Поряд з цим, на даний час відсутні комплексні наукові праці, присвячені аналізу джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних спорах. На наш погляд, наукові дослідження таких джерел у їх системі має важливе значення для коректного застосування відповідних актів при розгляді та вирішенні клопотань про визнання та надання дозволу на примусове виконання іноземних судових рішень.

Відтак, **актуальність теми** даного дослідження обумовлюється суспільно-політичними, соціальними, правозастосовними та доктринальними чинниками.

Завдання статті полягає в окресленні кола міжнародних багатосторонніх договорів, які віднесені до системи джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних спорах, а також у визначенні місця міжнародних багатосторонніх договорів в системі джерел сучасного міжнародного цивільного процесу України.

Виклад основного матеріалу. Специфікою нормативно-правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів, є те, що воно здійснюється на двох рівнях: внутрішньому та міжнародному [1, с. 70].

Конституція України у ч. 1 ст. 9 визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2].

Наразі кожна держава бере участь у низці міжнародних універсальних, регіональних та двосторонніх договорів, які регламентують різні аспекти цивільного процесу. Норми цих міжнародних договорів є результатом певного компромісу держав [3, с. 44].

Міжнародні договори присвячені, в першу чергу, забезпеченню виконання принципу взаємності у відносинах між державами-учасницями шляхом: а) закріплення взаємних зобов'язань держав-учасниць на певних умовах виконувати рішення, ухвалені судами інших держав, та б) встановлення односторонніх (стандартних) вимог щодо умов виконання, підстави для відмови тощо, а також відіграють важливу роль у регулюванні багатьох складових інституту визнання та виконання іноземних судових рішень [4, с. 322].

За суб'єктним складом міжнародні договори прийнято поділяти на двосторонні та багатосторонні. В свою чергу, багатосторонні договори поділяються на універсальні та регіональні.

До універсальних відносять міжнародні договори, прийняті під егідою Гаазької конвенції з міжнародного приватного права та інших міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй тощо. До регіональних договорів (угод) відносяться ті, що укладаються в рамках окремих міжнародних співтовариств: Європейського Союзу, колишнього СНД тощо.

Міжнародні договори України, зважаючи на особливості історичного розвитку нашої держави, можна також поділити на міжнародні договори, укладені після 1991 року, тобто, після проголошення незалежності України, та договори, укладені до 1991 року, тобто, за часів існування Радянського Союзу (СРСР).

Договори, укладені до 1991 року, за часів існування СРСР та Української РСР, залишаються чинними для України в силу положень ст. 7 Закону «Про правонаступництво України» [5].

Говорячи про систему джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних справах, вважаємо за необхідне передусім згадати серед багатосторонніх договорів Декларацію прав дитини, прийняту резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. Декларація закріпила взаємні зобов'язання держав щодо забезпечення та сприяння у здійсненні прав дітей [6].

Декларація хоч і не є джерелом права в розумінні чинного законодавства України, має вагоме ціннісне та світоглядне значення, оскільки зафіксувала суттєві зміни у визначенні та визнанні статусу дитини, як носія суб'єктивних права та законних інтересів. Декларація та встановлені в ній стандарти правового захисту дитини послужили підґрунтям для подальшого закріплення особливого статусу дитини на міжнародному рівні.

Послугуючись хронологічним принципом, далі слід згадати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, ухвалену 04 листопада 1950 року та ратифіковану Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року. Визначальними для процесу визнання та виконання іноземних судових рішень у сімейних спорах є дві норми Конвенції, а саме – ст. 6, яка закріплює право на справедливий суд, та ст. 8, яка встановлює право на повагу до приватного й сімейного життя [7].

Ю.В. Черняк зазначає, що Конвенція наразі залишається єдиним міжнародним правовим актом, яким безпосередньо уніфіковано у статті 6 цілу низку принципів цивільного процесу [3, с. 45]. Серед таких принципів – визнання права на виконання судового рішення (в тому числі – іноземного судового рішення) як невід'ємного елементу права на справедливий суд, що більш повно розкритий у практиці Європейського суду з прав людини.

Основоположним міжнародним актом, який визначає стандарти та принципи діяльності держав у сфері захисту прав дитини, є Конвенція про права дитини, прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року та ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 року.

Базовим орієнтиром, який має визначальне значення, в тому числі, і при вирішенні питань про визнання та надання дозволу на виконання іноземних судових рішень, є закріплений у ст. 3 Конвенції принцип врахування найкращих інтересів дитини [8]. Сьогодні даний принцип тлумачиться так, що будь-який сімейний спір, який прямо або опосередковано стосується дитини, повинен вирішуватися, виходячи з її найкращих інтересів.

Міжнародним багатостороннім договором, який безпосередньо стосується процесу визнання та виконання судових рішень в окремій категорії сімейних справ є Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 року, ратифікована Законом України № 135-VI від 06 березня 2008 року.

Частина II Конвенції, а саме – ст. 7–12 регулює порядок визнання та виконання рішень стосовно опіки, рішень про право доступу до дитини і поновлення опіки над дітьми. Конвенція встановлює спеціальний перелік підстав для відмови у визнанні та виконанні відповідних судових рішень [9].

Питанням реалізації процесуальних прав дітей присвячені норми Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, що ратифікована Законом України № 69-V від 03 серпня 2006 року. Предметом Конвенції є підтримка прав дітей та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. Конвенція визнає базові процесуальні права дитини, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння. До таких прав належать: право бути проінформованою про справу, отримувати консультацію, мати можливість висловлювати свої думки та бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення (ст. 3); право клопотати про призначення спеціального представника (ст. 4) [10].

Наступні декілька багатосторонніх договорів можна об'єднати у групу під загальноприйнятою назвою «Гаазькі дитячі конвенції» (Hague Children's Conventions). Це група міжнародних актів, підготовлених Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права. Їхнім завданням є уніфікація колізійних норм сімейного права та процесуальних норм, які застосовуються для вирішення міжнародних сімейних спорів, що стосуються дитини. Суттєвою перевагою Гаазьких дитячих конвенцій є те, що вони комплексно регулюють норми одразу декількох інститутів: i) міжнародної підсудності; ii) взаємного визнання та виконання іноземних судових рішень; iii) міжнародного судового співробітництва. Таким чином, конвенції створюють універсальний збір правил, якими послуговуються держави при вирішенні спорів, які стосуються найбільш вразливих учасників сімейних правовідносин – дітей.

До вказаної групи відносять Гаазьку Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, прийняту 19 жовтня 1996 року та ратифіковану Законом України від 14 вересня 2006 року № 136-V (*Конвенція про батьківську відповідальність*). Однією із цілей Конвенції про батьківську відповідальність визнається забезпечення визнання та виконання вжитих заходів захисту дитини в усіх Договірних Державах [11]. В цілому ж Конвенція про батьківську відповідальність має широку сферу застосування та уніфіковує різні правові інститути, спрямовані на загальну мету – захист прав та інтересів дитини.

Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, прийнята 25 жовтня 1980 року та ратифікована Законом України № 3303-IV від 11 січня 2006 року, запровадила міжнародно-правовий механізм мирного та впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивезено з держави їхнього постійного проживання або які незаконно утримуються на території Договірної держави, а також забезпечення прав батьків на опіку над дитиною та на доступ до дитини [12]. Дана конвенція характеризується значною кількістю держав-учасниць – понад 80. Хоча загадана конвенція 1980 року безпосередньо не стосується процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, її окремі положення застосовуються в комплексі з нормами Конвенції про батьківську відповідальність при вирішенні судами України клопотань про визнання та/або надання дозволу

про виконання рішень іноземних судів у справах, що стосуються опіки над дітьми, а тому, на наш погляд, норми даної конвенції можуть бути віднесені до джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень у справах, що стосуються дітей.

Гаазька конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, прийнята 23 листопада 2007 року та ратифікована Законом України № 26-VII від 01 січня 2013 року (*Конвенція про стягнення аліментів*), засвідчує право кожної дитини на рівень життя, що відповідає фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку дитини, а також утворює принцип основної відповідальності батьків за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Конвенція про стягнення аліментів застосовується не лише до визнання та виконання рішень про утримання дітей, але й до рішень про утримання одного з подружжя. Питанням визнання та виконання рішень присвячено Розділ V. У відносинах між Договірними державами Конвенція про стягнення аліментів замінює Конвенцію ООН про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 року, Гаазьку конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 року та Гаазьку конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання щодо дітей від 15 квітня 1958 року настільки, наскільки сфера застосування перелічених конвенцій між такими державами збігається зі сферою застосування Конвенції про стягнення аліментів [13].

Процедури визнання та виконання розпоряджень про транскордонний контакт і право на опіку регулюються положеннями Конвенції про контакт з дітьми, розробленої та укладеної під егідою Ради Європи 15 травня 2003 року. Дана конвенція ратифікована Законом України № 166-V від 20 вересня 2006 року. Відповідно до ч. 2 ст. 14, якщо Договірна Держава обумовлює визнання чи виконання іноземного розпорядження або і перше, і друге існуванням договору або взаємності, то вона може розглядати цю Конвенцію як таку юридичну підставу для визнання або виконання іноземного розпорядження про контакт, або і першого, і другого [14].

Наведені вище міжнародні багатосторонні договори являють собою правовий базис для міжнародної співпраці держав у сфері визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних спорах.

Погоджуємося з Ю.Ч. Черняк, яка зазначає, що сучасний аналіз процесуальних питань вирішення міжнародного сімейних спорів потрібно здійснювати крізь призму тих зобов'язань, які взято державою завдяки участі у міжнародних угодах про права людини та дитини, із посиланням на їхні норми та з обов'язковим врахуванням практики ЄСПЛ (ЕCHR) та суду ЄС (ЕСJ) [3, с. 85]. Вказане твердження є цілком справедливим і для процесу вирішення клопотань про визнання та надання дозволу на виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних справах.

Висновки. Міжнародні багатосторонні договори України відіграють важливу роль у регулюванні багатьох складових інституту визнання та виконання іноземних судових рішень. Норми міжнародних договорів, окрім закріплення взаємних

зобов'язань держав щодо визнання та виконання судових рішень, встановлюють уніфіковані стандарти щодо процесу розгляду клопотань (прохань) про визнання та надання дозволу на виконання, умов визнання та виконання, підстав для відмови у задоволенні відповідних клопотань тощо.

Тематика даного дослідження зумовлює необхідність віднесення до джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних справах, не лише нормативно-правових актів, які регулюють порядок розгляду відповідних клопотань та пов'язаних з цим процесуальних аспектів, але і актів, що стосуються правового статусу учасників сімейних правовідносин, в першу чергу – дітей. Особливості правового статусу дитини мають вагомое значення для процесу розгляду та вирішення питань про визнання та надання дозволу на виконання іноземних судових рішень. Тобто, до системи джерел відносяться, як норми цивільного процесу, так і норми сімейного права – міжнародного та національного.

Що стосується міжнародних багатосторонніх договорів, які належать до джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних спорах, то особливе значення серед них мають Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року та Конвенція ООН про права дитини 1989 року. Зазначені міжнародні акти є орієнтиром у сфері захисту цивільних та сімейних прав.

Зважаючи на ту обставину, що учасниками сімейних спорів нерідко стають діти, які визнаються найвразливішою стороною конфліктів, вагома роль у системі досліджуваних джерел відведена Гаазьким дитячим конвенціям, прийнятим під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Дана група міжнародних багатосторонніх договорів уніфікує колізійні норми сімейного права, а також процесуальні норми, які застосовуються при вирішенні міжнародних сімейних спорів, в першу чергу, тих, що стосуються дитини.

Проаналізовані у статті міжнародні багатосторонні договори, базуючись на напрацьованих у минулому столітті принципах, встановлюють міжнародний стандарт захисту прав людини та дитини. З огляду на ратифікацію Україною основної частини міжнародних актів, які регулюють порядок вирішення міжнародних сімейних спорів, подальший аналіз процесів визнання та виконання на території України іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних спорах, потрібно здійснювати крізь призму взятих за міжнародними договорами зобов'язань.

Література

1. Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних комерційних арбітражів : компендіум / [В. В. Комаров, І. О. Ізарова, С. О. Кравцов та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2020. 668 с.
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Черняк Ю. В. Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу: проблемні питання теорії і судової практики вирішення сімейних спорів: дисертація на здобуття ступеня доктора наук. Київ, 2019. 434 с.
4. Цірат Г. А. Міжнародний цивільний процес: сучасний стан та перспективи міжнародно-правової уніфікації : монографія. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2013. 482 с.

5. Закон України Про правонаступництво України від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>
6. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
9. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20.05.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text
10. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 03.08. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
11. Гаазька Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19.10.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
12. Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text
13. Гаазька конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23.11.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l12#n146
14. Конвенція про контакт з дітьми від 15.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text

Анотація

Корнієнко М. С. Міжнародні багатосторонні договори в системі джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень у сімейних спорах. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу міжнародних багатосторонніх договорів, які належать до джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних спорах. Автором здійснено оглядовий аналіз наявних праць українських науковців, присвячених дослідженню джерел міжнародного цивільного процесу та міжнародного сімейного права. Тематика дослідження зумовлює необхідність віднесення до джерел правового регулювання процесу визнання та виконання іноземних судових рішень, ухвалених у сімейних справах, не лише нормативно-правових актів, які регулюють порядок розгляду клопотань про визнання та виконання іноземних судових рішень та пов'язаних з цим процесуальних аспектів, але і актів, що стосуються правового статусу учасників сімейних правовідносин, в першу чергу – дітей. Виходячи з цього, автор приходить до висновку, що до системи джерел відносяться, як норми цивільного процесу, так і норми сімейного права – міжнародного та національного. У статті проаналізовані положення міжнародних конвенцій, які регулюють процес визнання та виконання іноземних судових рішень у сімейних справах та питання співробітництва держав у даному напрямку. Окрема увага приділена міжнародним актам, присвяченим захисту прав дитини – Декларації про права дитини 1948 року та Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Автор також досліджує положення ратифікованих Україною конвенцій з групи Гаазьких дитячих конвенцій, розроблених під егідою Гаазької Конференції з міжнародного приватного права. Автор приходить до висновку про те, що міжнародні багатосторонні договори України відіграють важливу роль у регулюванні багатьох складових інституту визнання та виконання іноземних судових рішень. Норми міжнародних договорів, окрім закріплення взаємних зобов'язань держав щодо визнання та виконання судових рішень, встановлюють уніфіковані стандарти щодо процесу розгляду клопотань (прохань) про визнання та виконання, умов визнання та виконання, підстав для відмови у задоволенні відповідних клопотань тощо.

Ключові слова: джерела права, міжнародний цивільний процес, міжнародне сімейне право, визнання та виконання іноземних судових рішень, права дитини.

Summary

Korniienko M. S. International multilateral treaties in the system of sources of legal regulation of the process of recognition and enforcement of foreign judgments in family disputes. – Article.

The article is devoted to the analysis of international multilateral treaties which are the sources of legal regulation of the process of recognition and enforcement of foreign judgments in family disputes. The author has made a review of the available works of Ukrainian scholars on the sources of international civil procedure and international family law. The subject matter of the article necessitates that the sources of legal regulation of the process of recognition and enforcement of foreign judgments in family cases should include not only the legal acts regulating the procedure for consideration of applications for recognition and enforcement of foreign judgments and related procedural aspects, but also the acts relating to the legal status of participants to family legal relations, primarily children. Based on this, the author comes to the conclusion that the system of sources includes both the rules of civil procedure and the rules of family law - international and national. The article analyses the provisions of international conventions regulating the process of recognition and enforcement of foreign judgments in family cases and the issues of cooperation between States in this area. Special attention is paid to international instruments on the protection of children's rights - Declaration of the Rights of the Child (1948) and the UN Convention on the Rights of the Child (1989). The author also examines the provisions of the conventions ratified by Ukraine from the group of the Hague Children's Conventions developed under the auspices of the Hague Conference on Private International Law. The author comes to the conclusion that Ukraine's international multilateral treaties play an important role in regulating many components of the institution of recognition and enforcement of foreign judgments. The provisions of international treaties, in addition to consolidating the mutual obligations of States with regard to recognition and enforcement of judgments, establish unified standards for the process of consideration of applications (requests) for recognition and enforcement, conditions for recognition and enforcement, grounds for refusal to satisfy the relevant applications, etc.

Key words: sources of law, international civil procedure, international family law, recognition and enforcement of foreign judgments, rights of the child.